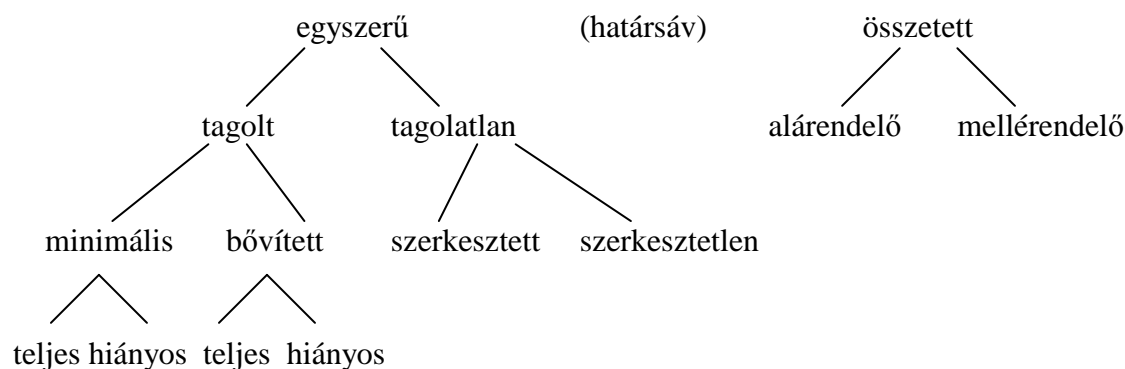

A MONDAT SZERKEZETE

I. Elméleti segédanyag

A MGr. a vonzatosság vizsgálatával összefüggésben bevezeti a *minimális mondat* fogalmát. A minimális mondat nem egyenlő a korábbi nyelvtanok tómondatával, hiszen az állítmány mellett a hozzákapcsolódó kötelező vonzatokat, illetve esetleg a kötelező vonzatok további kötelező vonzatait is tartalmazza. Pl.: *Kati a könyvet olvassa. Zsófi jártas a matematikában.* (Vö.: Kugler MGr. 2000: 376-377). A *teljes* és a *hiányos* mondat a minimális és a bővített mondat alkategóriájaként jelenik meg a mondat szerkezeti rendszerében. Természetesen a kommunikáció folyamatában a hiányos szerkezetű mondatok is teljes értékűek (vö.: Dienes Dóra 1978: 7). A hiány lehetősége ugyanakkor a magyar mondatszerkezet jellemző sajátja, összefügg nyelvünk morfológiai rendszerével. A mondat szerkezetének elemzésekor továbbra is fontosnak tartjuk a hiány, a hiányosság vizsgálatát. Mondatainkból a kötelező bővítmények is elmaradhatnak, mert a hiányzó elemek szintaktikailag, pragmatikailag reprezentálhatók. Elemzési szempont tehát, hogy mikor milyen mondatrészek maradhatnak el a mikroszerkezetből, ill. hogyan egészül ki a hiány. Szerkezeti hiányt csak olyan elem elmaradása okozhat, amely eredetileg beletartozik a mondat minimális szerkezetébe. Az egyik legérdekesebb (és legproblémásabb) az alanyi vonzathely kitöltésének, ill. ki nem töltésének lehetősége; az alany ugyanis *struktúramegkülönböztető elem* (vö.: Lengyel MGr. 2000: 409): *Dörgött Ø. – Dörgött az ágyú / a hangja.*

A 3. személyű határozatlan alanyt („*Bekopognak az ablakon.*” *Bezárják a boltot.*) és általános alanyt (*Azt mondják, hosszú tél lesz.*) éppen az alanyi vonzathely ki nem töltése és a kontextusból való ki nem egészíthetősége jelöli ki. A határozatlan, általános, tapadásos és lappangó alanyú mondatokat a fentiek miatt a MMNy. nem is tekinti hiányos mondatoknak (vö.: MMNy.: 211., 237-238). Más véleményt képvisel Deme László nyomán M. Korchmáros Valéria (1993: 66). A fentiekkel homonim mondatokban más szövegelőzménnyel az alany kihagyása más szerkezeti elemzést indukál:

Hazaérkeztek a gyerekek. Bekopognak az ablakon.

Holnap elutaznak a tulajdonosok. Bezárják a boltot.

Az öreg nénik beszélgetnek. Azt mondják, hosszú tél lesz.

A második mondatokat a *szerkezeti hiány* jellemzi. A többes szám 3. személyű igei személyragok csak a korábban megnevezett határozott alanyokat (*gyerekek, tulajdonosok, nénik*) reprezentálhatják.

II. Mintaelemzések

Hiányos szerkezetűek az alábbi mondatok?

Ha igen, miért?

[A példák egy része – megoldás nélkül – a Keszler Borbála szerkesztette Mai magyar nyelvi gyakorlatok I. feladatgyűjteményben található (Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994: 143).]

A mezőn sok virágot lehet látni.

- egyszerű, tagolt, *teljes*, bővített mondat; nem minimális (a *lehet* igei állítmány mellett a főnévi igenév az alany) (a *lehet* intranszítív ige!)

A mezőn sok virágot látni.

- egyszerű, tagolt, *hiányos* mondat, bővített; nem minimális
[A mondatból az állítmány hiányzik (vö.: az előző példamondattal); szemantikailag és grammatikailag is egyértelműen kiegészíthető teljes mondattá. Véleményünk szerint a főnévi igenév önmagában nem képes az állítmány szerepének a betöltésére. Igei állítmány részeként az összetett jövő időben, a *fog* szóalakteremtő segédigével szerepelhet. Másik vélemény (vö.: Berrár Jolán 1977: 87-88) szerint a fenti típusú mondatokban a főnévi igenév a mondat főtagja (l. még Lengyel MGr. 2000: 230).]

A mezőn sok virágot látok.

- egyszerű, tagolt, *teljes*, bővített mondat; nem minimális
[A magyar nyelvben nem mindig szükségszerű kitenünk az *alany szerepében* álló személyes névmásokat, hiszen a személyrag utal a cselekvő számára és személyére. Ha *első és második személyű* alanyra utal a személyrag, a mondat *nem hiányos*, hiszen az első és második személy pragmatikai kötöttségű, grammatikailag nem helyettesíthető (az első személy a beszélő, a második pedig a hallgató).] (● Az alany.)

A mezőn sok virágot lát.

- egyszerű, tagolt, *hiányos*, bővített mondat; nem minimális
[A fentebb elmondottakból következik, hogy ha nincs kitéve az alany, és az állítmány *harmadik személyű*, a mondat szerkezete szerint *hiányos* lesz, hiszen a harmadik személy heterogén, referenciáját a konkrét szituáció, szöveggörnyezet határozza meg. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az alany hiánya csak akkor eredményez hiányos mondatot, ha a szöveggörnyezetből vagy a szituációból korábban már megnevezett, ismert 3. személyű határozott alanyra utal az igei személyrag (Ø morféma is lehet!)] (● Az alany.)

A mező virággal tele.

- egyszerű, tagolt, *hiányos* mondat; MGr.: minimális
[A hiányos mondatok egyik, nehezen felismerhető fajtája az a típusú mondat, amelyből a létigei állítmány hiányzik. Itt is igaz azonban az, hogy kiegészíthető teljes mondattá. A létigei állítmány csak kijelentő mód, jelen időben maradhat el, más módban és időben ki kell tennünk. (*A mező virággal volt tele. A mező virággal legyen tele!* stb.) Az állítmány szerepét nem vihetjük át a *tele*

állapothatározóra, hiszen ezt annak szófaji kötöttségei (határozószó) megakadályozzák. Az állítmány igei természetű!) (☹ Az állítmány.)

Tálalva van.

- egyszerű tagolt, *teljes, tapadásos alanyú* mondat; minimális
[Nem tekinthető hiányos mondatnak, a nyelvet beszélő közösség minden tagja számára ugyanazon alany (az étel, valamilyen étel) „tapad” a *van* létigei állítmányhoz és a *tálalva* állapothatározóhoz.] (☹ Az alany.)

Nyitva van.

- egyszerű, tagolt, *hiányos* mondat; MGr.: minimális
(Az alany hiánya szemantikai és szerkezeti hiányt is eredményez. A kiegészítést a beszédhelyzet, ill. a szövegelőzmény adhatja.)

Villámlik.

- egyszerű, tagolt, *teljes, alanytalan* mondat; MGr.: minimális
(Tkp. Ø valenciájú ige, mellette az alanyi vonzathelyet nem tudjuk lexémával kitölteni.) (☹ Az alany.)

(Milyen a szeme?) *Villámlik.*

- egyszerű, tagolt, *hiányos* mondat; MGr. minimális
[A példával jól érzékeltethető a hiányos mondat két legfontosabb jellemzője (amely egyben meg is különbözteti a tagolatlan mondattól): van mondatrésztérteke (itt: állítmány), a szövegelőzmény ismeretében kiegészíthető teljes mondattá.]

III. Gyakorlófeladatok

1. Elemezze az alábbi szövegrészletek mondatait szerkezeti szempontból!

a) – *Uram!*

– *A késemért jöttem!*

– *Hol hagyta?*

– *Valami matrózban.*

– *Milyen kés volt?*

– *Acél.*

– *Akkor nincs baj. Megvan a kés.*

– *Hol?*

– *A hátamban.*

(Rejtő Jenő)

b) – *Mi baj édesanyám?*

– *A fejem.*

– *Gyakran fáj a feje?*

– *Megérett a fájdalomra.*

– *Menjünk orvoshoz!*

– *Fölösleges.*
– *A fájdalommal akar maradni?*
– *Megszoktam. Majd elmúlik. Ott a hegyoldalon.*
(Sütő András)

- c) – *Szörnyű!*
– *Miért? Nekem tetszik.*
– *Nem értem.*
– *Én sem.*
– *Teljesen zavaros az egész!*
– *Kapcsoljuk ki!*
– *Nem! Hadd nézzem végig!*
– *Megyek lefeküdni. Te nem?*
– *Később.*
– *Elmondod majd a végét, Kati?*
– *El.*
- d) – *Már beesteledett, barátom.*
– *Látom.*
– *Villanyt kellene gyújtani.*
– *Mit?*
– *Villanyt gyújtani.*
– *Ja, persze.*
- e) – *Kész a reggeli! Gyertek!*
– *Rögtön. Előbb kezet mosunk.*
– *Itt a kakaó is. Óvatosan igyátok!*
– *De finom ez a kifli!*
– *Most vettem a boltban.*
– *Vehetünk még egyet?*
– *Természetesen.*

2. Hasonlítsa össze az alábbi mondatokat a minimális szerkezet és a hiány lehetőségének szempontjából!

Döbbszint hallgattam (a híreket).
Döbbszint hallgattam. (Nem tudtam megszólalni.)

Semmit sem szabad mondania.
Nem szabad dohányozni.

Jár a baba, jár.
Peti iskolába jár.

A kisgyerek megy, de még nem beszél.
A kisgyerek megy, de még nem tudjuk, hogy hová.

Jóska elmarad.
Az előadás elmarad.

Kati szeret.
Kati szeret síelni.
Kati szereti olvasni.